

2014

SZÁZAD V. É. C.

RÉGÉSZET

A régészetet nem tekinthetjük a múlt problémamentes kutatásának. Lehetetlen megírni vagy egyáltalán megérteni annak történetét anélkül, hogy ne vennénk figyelembe, hogy az a mindenkori társadalmi gyakorlatok egyike; hogy a régészek maguk is társadalmi cselekvők, akik részesei saját politikai, kulturális, társadalmi és gazdasági környezetüknek, s annak megfelelően cselekszenek.

73

CSÁJI László Koppány (1971, Budapest) néprajzkutató, szociálantropológus, jogász, író, a PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék doktorandusza, korábbi tanulmányai: ELTE ÁJTK, Bristol University, BJKMF, PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. Kutatási területei: etnicitás, vallásantropológia, újpogányság, diskurzuselemzés, közösségkonstrukciós folyamatok. Legutóbbi publikációi: Вопрос этницизма и образа жизни на примере мадьяров (венгров) времён обретения родины. In Боталов, С. Г. – Иванова, Н. О. (szerk.) 2013: *II-й Международный Мадьярский симпозиум 13–17 августа 2013 г.* Cseljabinszk, ЦИКР Рифей. 71–75; (Tamás Ildikóval közösen) 2013: *Mi is a népek rokonsága? A rokonság fogalma az egyes tudományágakban.* Budapest, Reguly Társaság (<http://www.regulytarsasag.hu/nelyvrokonaink-14-testver/a-rokonsag-fogalma-az-egy-es-tudomanyagokban/>); „Belakjuk környezetünket és az internetet!” Lokalizáció és/vagy hálózatiság – vallásantropológiai elemzés a közösségkonstrukció lokális és hálózati tereinek, szerveződésekének összefüggéseiről. In Povedák István – Szilárdi Réka (szerk.) 2014: *Sámán sámán hátán.* A kortárs pogány irányzatok multidiszciplináris vizsgálata. Szeged, MTA – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 78–96; Válaszok a „mi a magyar?” kérdésre az elmúlt évszázadokban. Tudomány- és esztétörténeti áttekintés az újkori válaszkísérletekről és magyarság-olvasatokról. In Gazda József – Szabó Etelka (szerk.) 2014: *Mi a magyar?* Kovászna, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület. 353–397.

KISS P. Attila (1985, Budapest) régész–történész, az SZTE BTK Medievisztikai Doktori Iskolájának egykori hallgatója, jelenleg tudományos segédmunkatárs az OTKA-109510 számú pályázatban (Ember és környezet kapcsolata a Maros mentén az avar kor első felében a régészeti leletanyag és interdiszciplináris vizsgálatok alapján). Kutatási területe a Kárpát-medence népvándorlás korának története és régészete, főként a germán nyelvet beszélő csoportok vonatkozásában. Legutóbbi publikációi: „Nem a hadnak sokasága...” Megjegyzések a Tisza-vidéki gepida fegyveres réteg összetételéhez. In uő – Piti Ferenc – Szabados György (szerk.) 2012: *Középkortörténeti tanulmányok* 7. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 135–163; Gepidák a mai Bulgária területén? Avagy építhetünk-e történeti konstrukciót a kisleletekre? In Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal (szerk.) 2014: *Így kutattunk mi! II. Tanulmánykötet a Nemzeti Kiválóság Országos Program ösztöndíjasainak tanulójaiból.* Budapest, KIH. 153–173; Különös kép az övcson. Egy ábrázolás értelmezésének nehézségei. *Élet és Tudomány*, 69., 2014/9., 272–275.

LANGÓ Péter (1972, Jászberény) régész, az MTA BTK Régészeti Intézetének munkatársa. Kutatási területe: a magyar honfoglalás korának régészeti emlékei, a Kárpát-medencébe költözött kunok és jászok régészete és története. Legutóbbi publikációi: Notes on the dating of Byzantine coin finds from 10th century context in the Carpathian Basin. In Tobias, Bendeguz (szerk.) 2013: *Die Archäologie der frühen Ungarn – Chronologie, Technologie und Methodik.* Mainz, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. 49–66; The Study of the Archaeological Finds of the Tenth-Century Carpathian Basin as National Archaeology: Early Nineteenth-Century Views. In Geary, Patrick J. – Klaniczay, Gábor (szerk.) 2013: *Manufacturing Middle Ages Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe.* Leiden–Boston, Brill. 397–418; Bulgarian Connections of the Find-horizon of the 10th Century in the Carpathian Basin: a Case Study. In Doncheva-Petkova, Lyudmila – Balogh, Csilla – Türk, Attila (szerk.) 2014: *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube.* Szófia–Piliscsaba, Archaeolingua. 157–164.

SZÁZAD
V. É. C.

Szerkesztőségek:

DEMETER TAMÁS • PÓCZA KÁLMÁN • ZUH DEODÁTH

A Régészet szám vendégszerkesztője: LANGÓ PÉTER

G. Fodor Gábor • Demeter Tamás • Mándi Tibor • Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán • Bódy Zsombor • Cieger András • Csité András • G. Fodor Gábor • Kapitány Balázs • Szalai Ákos

Spéder Zsolt • Kerékgyártó Béla • Körösényi András • Kövér György • Ságghi Gábor • Stumpf István • Tóth István György

Pethő Sándor • Bárány Anzelm • Huoranszki Ferenc • Kovács M. Mária • Körösényi András • Liptay Gabriella • Ruzsa Ágnes • Szilágyi Márton

Gyurgyák János • Fellegi Tamás • Gyekiczki András • Kövér László • Kövér Szilárd • Máté János • Orbán Viktor • Stumpf István • Varga Tamás • Weber Attila

Szerkesztőbizottság:

**LÁNCZI ANDRÁS • ACZÉL PETRA • LEE CONGDON • CSEJTEI DEZSŐ • EGEDY GERGELY
FEHÉR M. ISTVÁN • FODOR PÁL • G. FODOR GÁBOR • HORKAY HÖRCHER FERENC
KARÁCSONY ANDRÁS • KÖRÖSÉNYI ANDRÁS • KÖVECSES ZOLTÁN • KULCSÁR SZABÓ ERNŐ
MEZEI BALÁZS • SPÉDER ZSOLT • STUMPF ISTVÁN • SZILÁGYI MÁRTON**

Olvasószerkesztő: *Lehotka Gábor*
Szerkesztőségi titkár: *Tóth Krisztián*

© Századvég Kiadó

A szerkesztőség címe:

Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.
Telefon: (1)-479-5298 • fax: (1)-479-5290 • e-mail: kiado@szazadveg.hu

ISSN 0237-5206

Tipográfia és lapterv: *Élőfej Bt.*
Műszaki szerkesztő: *Varga Júlia*
Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

Honlapunk: www.szazadveg.hu | Keressen minket a Facebookon is!

SZÁZAD V. É. C

— • ÚJ FOLYAM 73. SZÁM 2014. 3. • —
— • RÉGÉSZET • —

Szeverényi Vajk: Az őskori régészet politikája
• 5

Kiss P. Attila: Egy új tudományág, a langobardológia születése • 33

Csáji László Koppány: Etnográfia a föld alatt? Mivel járulhat hozzá a szociál- és kulturális antropológia a régészet etnicitásolvasataihoz és a társadalomtudományokkal közös diskurzushoz? • 69

Langó Péter: Szobortörténetek • 101

Szabados György: A korai magyar államiság és időszerűsége • 127

Simon Zsolt: Régészet és identitás a kései Oszmán Birodalomban és a korai Török Köztársaság idején (1869–1943) • 165

Langó Péter

Szobortörténetek

Nyitrai séta

 Nyitrán, a katolikus püspökség reprezentatív épületei övezte Pribina téren a várba igyekvő látogatók megcsodálhatják a magyar nevű nyitrai szobrász, Bártfay Tibor művét a tér névadójáról, az egykori „hercegről” – amint arról a felirat „*knieza*” jelzője is tanúskodik –, a kalandos sorsú vezérről, aki életének későbbi szakaszát a mai Zalavár határában fekvő Mosaburgban töltötte. Az 1989-ben leleplezett alkotás az egyik utolsó mementója a szocialista Csehszlovákiának, amit azért is készíthetett az emlékműveiről elhíresült realista művészt, mert az akkori politikai kurzus (is) nagyban támogatta. A Gottwald-díjas szobrász (Klement Gottwaldról készített szobra ma a Barsi Múzeumban porosodik) az egykori *duxot* a szovjet és más szocialista emlékműveken megfigyelhető hősiek pózban ábrázolta, mint aki szélfúttá ruhában, a kezében egy kardot markolászva, keményen néz előre. Ha közelebbről szemügyre vesszük a fegyvert, akkor láthatjuk, hogy markolatának geometrikus díszítése és stiláris ábrázolásai egyedi jellegűvé teszik a tárgyat. Figyelmesen járva Nyitra belvárosában máshol is belébotlunk „Pribina kardjába”. A sétálóutcán, amelyik egy „talpig férfiről” kapta a nevét, aki „a megfelelő időben a megfelelő helyen” volt (Lipták 2000, 81–94), a földből (jelen esetben az utca kövezetéből) áll ki egy hasonló szálfegyver, mint a mondabeli Excalibur. A bronzszobor markolata pontosan egyezik a Pribina által szorongatott karddal; s mindkettő forrása egy Budapesten, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött műtárgy volt.

A fegyver eredetileg Révay Ferenc birtokán, a Turóc megyei Szklabinya várából származott, s 1876-ban onnan került a Magyar Nemzeti

Múzeum gyűjteményébe, hogy aztán 1880-ban több hasonló emlékekkel kiegészülve – amiket az akkori főigazgató, Pulszky Ferenc kért el Révay bárótól – mint „blatnicai lelet” vonuljon be a magyar és a szláv archeológiai (és ezen túlmenően történeti) kutatásba.

A blatnicai leletek előkerüléséről és annak körülményeiről sajnos nincsenek további adatok. Korábban tévesen a XVIII. század végére teljesen leromlott blatnicai várhoz tartozónak írták le (Undset 1890, 164), míg a leletek eredeti őrzési helye, a Blatnicától mintegy 17 kilométerre fekvő, „Révay uraságok” várának egyik kamrája volt. Ma már azonban a szklabiniai várból sem kerülhetnek elő hasonló leletek, mivel ez az erősség is hasonló sorsra jutott, mint a blatnicai, csak itt nem az idő enyészete, hanem a német hadsereg okozta a vár végét, amikor a helyi partizánokkal hadakozva 1944-ben felgyújtotta azt. A leletek azonban ettől függetlenül a szlovák nemzeti emlékezet kultikus ikonjaivá váltak.

A blatnicai lelet és az „egy bizonyos Priwina, akit a morvák fejedelme, Moimar elűzött, s a Dunán át Ratpodhoz jött” (...*quidam Priwina exulatus a Moimaro duce Maravorum supra Danubium venit ad Ratbodum*) – amint arról a Morvák és karantánok megtérése című középkori elbeszélés szól – közötti tényleges összefüggés nem vonható. A szobron látható fegyver az egykori „dux” kezében inkább csak művészi szemléltetés, ami a korai szláv államiság megtestesülését van hivatva kifejezni. Kapcsolatukat pedig az ilyen módon artikulálni kívánt üzenet hozhatja összefüggésbe: a Turóc megyében talált kard viselője is olyan „szláv törzsfő” lehetett (Bóna 1984, 365), mint amilyennek Pribinát képzelet a szélesebb közvélemény. E művi kapcsolat háttérét erősítette az is, hogy a fentebb említett fegyver a IX. század első felére keltezhető emlék, ami korszakát tekintve egybeesik a 830-as években biztosan politikai vezetőként tevékenykedő Pribina életének egy szakaszával. Így tehát azt is mondhatnánk, hogy bár ez a fegyver nem lehetett Pribináé, de a frank hűséget választó szláv vezető is rendelkezhetett hasonlóval, mint az a Turóc megyében eltemetett előkelőség, aki egykoron az ezüstveretes kardot birtokolta. Azt azonban, hogy valójában volt-e ilyen jelvénye Pribinának, nem tudjuk; mindösszesen azt, hogy a frankokhoz menekülő szláv vezetőt a morva fejedelem üzte el korábbi szálláshelyéről, majd később – a kortárs híradások szerint – a halálát is a morvák okozták.

Pribina kapcsolata Nyitrával és a morvákkal azonban több mint kérdéses, ennek ellenére kitüntetett figyelmet szentelt személyének a modern szlovák kutatás, mert a nemzet ősiségének alátámasztását biztosító történelmi narratíva alapzatának számít. A vele kapcsolatos nemzeti kutatásokban fellelhető a XIX–XX. századi hőskultusz motívuma, mivel feltételezett nyitrai regnálása egyben komoly érvként szerepelt

arra vonatkozóan, hogy a szlovák/morva-szláv korai nemzeti egység (és államiság) már a IX. században (vagy még azelőtt) létezett, ezért Nyitra kapcsán mint egyfajta „alapító atya” került előtérbe. Szlávsága, amint arra Szőke Béla Miklós újabb kutatásai rámutatnak, azonban korántsem biztos, de ami ennél is valószínűbb, hogy nem volt nyitrai (Szőke 2013, 163–164)... Amint arra a jeles magyar kutató ugyanis rámutatott, a Pribináról szóló, fentebb már említett latin forrásban az egykori *dux* és Nyitra kapcsolatát alátámasztani látszó mondatrész utólag került bele a szövegbe, és az ott elbeszéltekkel nem is áll összefüggésben. Ez a kései betoldás nemcsak stílusát tekintve lóg ki szövegkörnyezetéből, de tartalmilag sem vonható le az a következtetés, hogy Pribina székhelye eredetileg Nyitrán (Nitrava) lett volna, ennek elfogadása esetén ugyanis számos feloldhatatlan ellentét keletkezik, amiket nem lehet megmagyarázni, ha ugyanezen forrás későbbi eseményekről szóló híradásait is figyelembe vesszük.

Mindezek kapcsán még érdekesebb az a folyamat, ahogy a szlovák államiság egyik szimbólumává vált a morvakkal ellenséges *dux*. A morva-szlovák kontinuitást valló hivatalos szlovák vélemény azonban a nehézségek ellenére a nemzeti panteonba emelte a rejtélyes vezért. Ennek fő oka nyilvánvalóan az ősiség kérdésében és az e fogalomhoz kapcsolódó – szinte vallásos jellegű – tiszteletben (amit jogosan nevezett el egy neves kutató a „társágunkban oly közkedvelt, sokfordulós Ki volt itt előbb? című játékos vetélkedő”-nek) rejlött (Fodor 1994, 48). Pribina kései felemelkedésében a legfontosabb ok mindenképpen az lehetett, hogy amíg a XIX–XX. század fordulóján, ugyan úgy mint Csehszlovákia létrejöttékor ismert morva centrumok, és a korszak akkortájt ismert lelőhelyei jórészt Csehország területére estek (így az Uherské Hradiště és Velehrad melletti Staré Město, Těmice, Břeclav, Brno stb.), addig Nyitra már ekkor is a szlovák nemzeti tudat egyik kiemelt terepuma volt. Amikor pedig a szlovák nemzeti mozgalom egyes vezetői csatlódtak az egységes Csehszlovákiában, és nem a nemzeti egységet, hanem az államon belüli paritásos viszonyt és a mind szélesebb szlovák autonómiát tartották fontosnak, még jobban felértékelődött a „nyitrai vezér” jelentősége. Mindezen érdekekkel szemben a csehszlovák kormány próbálta szimbolikusan is kiemelni a morva nemzeti múlt szlovák helyeit, s így az 1929-es Vencel-évforduló után (Vencel halálának ideje kapcsán ugyanis a korábbi, 1929-es keltezés, s nem a későbbi, 1935-ös évet támogatták), 1933-ban nagyszabású egyházi és világi eseményekkel összekötött ünnepségsorozatot rendeztek Nyitrán Pribina emlékére (Albrecht 2003, 66–68). Annak ellenére azonban, hogy kizárták Andrej Hlinkát, a Szlovák Néppárt elszakadáspárti vezetőjét a hivatalos eseményekről, a dilemma (mit kezdjen egymással a két nemzet?) és az ahhoz

kapcsolódó eltérő válaszok továbbra is fennálltak, egészen a XX. század végén bekövetkező – jelenleg utolsó – felvonásig (Lipták 2000, 186–194). A különböző megoldási kísérletek az „együtt vagy külön?” kérdésre a szlovák államiság sorsfordulóihoz vezettek. Mind a két oldal egységes volt abban, hogy Pribina szerepe és szimbolikus kapcsolata a szláv államisággal vitathatatlan.

Az egykori *dux* újkori karrierjét azonban nemcsak szobrok és más műalkotások jelzik, hanem az is, hogy arcképe egy ideig a nemzeti fizetőeszközön szerepelt, s többek közt névadója lett egy nemzeti érdemrendnek is. A mostoha sorsú IX. századi vezér így máig a szlovák műltszemlélet egyik sarokpontja. E folyamat egyben azt is jelzi, hogy a művészetek segítségével (is) az egyes műtárgyak és történeti emlékek miként váltak a modern nemzeti múlt letéteményeseivé, hogyan és miért épült rájuk egy modern nemzetállam múltképe, s váltak formálójává mindazon ismereteknek, amiket egy nemzet polgárai múltjukról tudni sejtenek.

A szobrok metamorfózisa

Mindaddig, amíg Ovidius híres költeményének egyik hőse, Pygmalion életre kelt alkotása szűzies szerelemmel jutalmazta a vétkes szeretőtől elzárkózó alkotót. Az újkori szobrok azonban sokszor már nem a szépségükkel vagy más, hasonló jellegű bűverejükkel vonták magukra csodálók figyelmét, hanem azzal az ideológiával, amit hirdetni volt hivatásuk. A szűziességüket így elvesztő alkotások – még ha olyan helyen állították is fel őket, melyeknek az egykoron ott élők hite szerint köze volt a szűzekhez – azután, hogy az őket megalkotó szellemiség időszerűtlenné vagy ellenségessé vált, megbecstelenítve hulltak alá. Így járt ezzel – Szlovákiában maradván – Fadrusz János Pozsonyban egykor felállított Mária Terézia-szobra, vagy az ezeréves magyar államiságot hirdetni akaró dévényi emlékmű (mely helynevet az etimológia a szláv *deva* főnévvel kapcsolt össze). Utóbbi története jól demonstrálja azt a folyamatot, amint a nemzetek eszméi és félelmei összezsugorodtak, és az események kárvallottjai, a gondolatok megtestesítőinek tartott a szobrok váltak tényleges áldozattá.

Dévényt joggal nevezte Gabriela Kiliánová elemző munkájában a Pierre Nora által vizsgált emlékeztörténeti megközelítés alapján a *lieu de mémoire* egyik reprezentatív közép-európai példájának (Kiliánová 2006). A Morva és a Duna torkolatánál fekvő – stratégiaileg is jól védhető – kiszögellés tetején lévő erődítés már az őskortól kiemelt fon-

tosságú volt. A kelta boiusok területéhez tartozó vidéken megjelenő rómaiak a túlparton fekvő Hainburggal együtt Carnuntum vonzásköréhez kapcsolták ezt a területet is. Dévényben talált késő római kori épületmaradványok, köztük az ókeresztény *cella memoriae* típusú épület a Duna túlpartjához kötötte e régiót. A közeli Oroszvár határában fekvő katonai tábor (akkori nevén Gerulata) romjai – valamint az úthálózat – is a római kultúra hatását jelzik, a pozsonyhidegkúti germán környezetbe épített III. századi római fürdő és tárgyi emlékeanyag pedig az itt találkozó kultúrák békés kapcsolatának az emlékei. A Duna két partjának erősségei a népvándorlás korától kezdve azonban már nem összekötötték a folyópart mellett élőket, hanem a különállás, az elhatárolódás szimbólumaivá váltak. A Duna jobb partján fekvő Hainburg a középkorban a Babenbergeket, majd a Habsburgok birtokába került, s korai történetét ekkoriban a Nibelung-ének eseményeihez kötötték (ezt a helyet tartották a hun uralkodó, Attila és Krimhilda házasságkötési helyszínének). A túlparton lévő Dévény vára a Morva Fejedelemség egyik erőssége, majd pedig a Magyar Királyság határvára volt, s mint ilyen – ellentétben Hainburggal – nemcsak a különböző mítoszok őrzője, hanem újak helyszíne is lett.

A IX. században ez a morva erősség a *Fuldai évkönyvek*ben Dowin formában szerepelt; míg az itt talált V–VII. századi germán és avar leletek a népvándorlás korábbi hullámait jelezték (Plachá–Hlavicová 1996; Štefanovi ová 2000). A morva időszakban kiemelt határerődítmény volt, amit az ásatási eredményeken kívül azok a történeti vélemények is alátámasztani látszanak, melyek szerint itt sáncolta el magát a második Mojmirida-uralkodó, Raszisztzláv a keleti frank császár, Német Lajos ellen vívott háborúja alkalmával (Szőke 1994, 467).

Az erősség a magyar honfoglalást követően az új népcsoport kezére került, s erről tanúskodik az itt talált, X. században nyitott és a XII. századig használt temető is. A helység ezután határvár volt, később pedig – mint megannyi, a Magyar Királyság szélén elhelyezkedő erősség – többször cserélt gazdát, míg végül Napóleon katonái 1809-ben végleg el nem pusztították (Engel–Feld 1994; Kiliánová 2002).

Az újkorban itt megtelepültek kevésbé éltek együtt a vár néha zajos, de a XVIII. századra már inkább lecsendesült múltjával. Az osztrák oldalról érkező és itt otthont találó német családok (ők még nem sejtették, hogy jelenlétük, amely ekkoriban újra összekötötte a folyó két oldalát, később okot ad majd egy diktátornak hogy rájuk hivatkozva csatolja saját birodalmához a települést) serény lakói voltak a folyamatosan fejlődő településnek. Dévény ekkori prosperitása összefüggött azzal, hogy egyaránt közel esett a két központnak számító városhoz: Pozsonyhoz és Bécshez, valamint azzal is, hogy miután újra összekötötte a folyó

két oldalát, fellendült a kereskedelem. A XIX. század végén az itt lakó négy nemzet közül (a horvátokat kivéve) három a magáénak vallotta a település múltját is. Miközben a szlovákok Ján Kollár és Ján Hollý nyomán a szlovák nemzeti tudat egyik pilléreként tekintettek az erősségre, és így került be a romantikus szlovák nemzeti identitásképbbe, addig a magyarok számára e hely továbbra is az országuk határát jelképezte, a németeknek a település és a vár kapcsán a törökök megfutamítása, a helyiek híressége, a ribizlibor és a máig fennmaradó sörfőzde áldásai juthattak az eszükbe.

Ján Kollárnak *A szlávok leányában* úgy szerepel ez a hely, mint a szláv erő és egyenlenség színhelye. Ján Hollý már a morva idők emlékeként írt a nagy nemzeti eposzában, ahol ez az események központi helyszíne: itt válik Szvatopluk a morvák uralkodójává, mikor átáll a frankok oldaláról népe mellé (Danczi 1942; 1943). A szlovák nemzeti zarándoklatok is a romantika idején, az 1830-as években indulnak e helyre: amikor is „Sláva ifjú harcosai” a romok közt élik meg összetartozásuk felemelő voltát (annak ellenére, is; hogy az első kirándulás kis híján kocsmai verekedéssel záródott) (Kiliánová 2006, 357–358). A kortárs magyar emlékezetben kisebb jelentőséggel bírt a hely, úgy tekintettek rá, mint Magyarország nyugati kapujára (*porta Hungarica*), és egyre inkább a magyar közgondolkodás elemévé vált, amit talán legjobban Ady híres sorai pecsételtek meg. Utóbbi gondolat volt az alapja annak is, hogy a millenniumi ünnepségek jegyében 1896 novemberében itt helyezték el Jankovits Gyula szobrát, a vár egyik tornyának a helyén. A gazdag díszítésű, 21 méter magas korinthuszi oszlopon Ausztria irányába néző hadfi egykorú értelmezését jól illusztrálják a millenniumi emlékünnpességek és a hét országos emlékmű felállításával megbízott kurucos szellemű Thaly Kálmán sorai:

„Tudniillik az Árpád-kori vitéz a bal kezét egy pajzsra támasztja, amely pajzson Magyarország címere van ábrázolva, hogy így a Dévényhez gőzhajón érkező idegen utas mindjárt lássa Bécsből jövet e feltűnő helyen álló szoborról, hogy itt a határ, ez már »Hongrie«, nem »Autriche«; mert fájdalom, a kettőt nagyon összetévesztik még a külföldön és többnyire csak emezt ismerik, mint államot. A vitéz jobb kezébe (Ausztria felé fordulva) én a leeresztett görbe magyar kardot azért javaslám, hogy e kard a leeresztve tartással jelképezze az ország meghódításának a befejezését. Fölemelt, vágó kardot, úgymint például a Jellasics szobrát Zágrábban, mely Magyarország felé vág, azért nem javasoltam, mert kerülni akarám Ausztriának ezzel mintegy provokálását. Ugyanis ha a dévényi magyar vitéz kardja arra, Bécs felé suhintana: oda-által mindjárt jajgattak volna az

osztrákok, hogy ez az emlék reájok nézve bántó, kihívó jellegű stb. A leeresztett kard ellenben azt jelenti: Itt a határ, a honfoglalás itt volt befejezve; azonban egyúttal jelzi azt is, hogy: Eddig német, és ne tovább, mert én ezt a kardot akármikor fölemelhetem, s akkor majd föl is emelem hazám védelmére! Tiszteld a magyar állam területi épségét!" (Thaly 1898, 20–21.)

Az avatást követően „Árpád vitézének szobrából” „Árpád szobra” lett; s ezzel megkezdődött az addig a magyar nemzeti tudatban csak periférián számon tartott emlékhely felemelkedése. Az emlékmű azonban nemcsak a harsány kurucos fenyegetőzéssel viszonylag hamar megbékélő osztrákokat zavarta, hanem a szlovákoknak is sérelmes volt. Utóbbi nemzet romantikusai korábbi nemzeti zarándoklatuk színhelyének és ezáltal a morva–szlovák kontinuitás megcsúfolásának tartották a szobrot: a legyőzött morva romok felett magasodó magyar felsőbbrendűség alteregójaként tekintve a kardos vitézre. A szlovák értelmezés maga után vonta azokat az eseményeket, melyek a csehszlovák állam létrejöttét követően történtek. Az új állam megalakulását követően sok helyen lerombolták azokat az emlékeket, melyek a korábbi időszak „háromszáz éves rabságára” emlékeztették (Lipták 2000, 254) a szlávokat. Érdekes, hogy a dévényi emlékmű először mégis „csak” feledésbe merült; elpusztítására később került sor. A szobor először a „hatalmas bronzkardját vesztette el, aminek azonban egészen apolitikus oka volt: a fémhulladékot már abban az időben is gyűjtötték” – és már akkor sem csak a hulladékot tekintették a gyűjtők „hulladéknak” (i. m., 256–257). Az emlékmű megsemmisülésére csak a területi változásokat szentesítő békeszerződést követően került sor, közvetlenül azután, hogy Budapesten az akkori Szabadság téren hatalmas felvonulással egybekötve leleplezték az elszakított országrészek szobormásolataiból álló kiállítást. Minden bizonnyal ezt sokan provokációnak tekintették „Slovenskóban”, így napokra rá először „csak két suhanc” próbálta meg felrobbantani a dévényi emlékművet – ekkor még sikertelenül, majd a rá következő nap a rombolás már sikerrel járt, a szobor égbe magasodó tartóoszlopa széttört, az egykoron Bécset fenyegető harcos darabjai pedig a Morva partjára zuhantak, megsértve az emlékmű talapzatául szolgáló bástyát. A német nyelvű liberális pozsonyi napilap szerint a rombolást a hadsereg végezte, az állítás ellen azonban a helyi gyalogoshadosztály parancsnoka tiltakozott – mert egy ilyen tette, évekkel a forradalmak és a politikai átrendeződés után, a *gentleman* szokásrend alapján álló (vagy azt a morált látszólag fenntartó) korban nem igazán volt miért büszkének lenni (Johnson 2007, 26).

A rombolás körüli vihar csak lassan ült el, az eseményekről beszámoló magyar és német nyelvű újságok egyaránt elítélték azt, s hosszú időn keresztül úgy jelentek meg a várról készített magyarországi képeslapok, hogy jelölték az egykori emlékmű helyét. A pusztítást a korabeli rendőrségi jelentés szerint a helyi szlovákság „megelégedéssel fogadta”, míg a magyar és a német nyelvű polgárság, valamint a szomszédos országok fórumai egyaránt tiltakoztak. Az egymásnak feszülő indulatok közepette azonban feltűnt egy-egy józan hang is, így például Ján Hofmané, aki a műemlékvédelem oldaláról már ekkor elítélte a szoborrombolásokat.

A szobrok a XIX. században tényleg metamorfózison estek át. A korábbi korokban az isteni felsőbbrendűséget és az olyan magasstos eszményeket hirdették, mint a szépség, a szerelem, és az emberi létről, a világról alkotott felfogást voltak hivatva visszatükrözni. Ezen ősi szobrok általános jelképei (még ha idővel elpusztultak vagy porba hullottak is – de újra felfedezve későbbi korokban) a művészet erejével kötötték össze a különböző közösségeket. A modernitás felé haladva az újabb szobrok egy része azonban átváltozott, és már nem a pygmalioni szépség kelt új életre általuk, hanem egy gondolat, a különbözöség és a nemzeti nagyság gondolata, ami gyakran magában hordozta az adott nép egyediségét, és a kapitalizmus versenyszemléletéhez alkalmazkodva versenyre kelt a többi nemzettel, saját elsőbbségét hirdetve. Ezen mementók egyben a különállás harcok szimbólumai is lettek, gyakran győztesekre és legyőzöttekre osztva adott közösségeket; s így már nem összekötöttek, hanem a szembefordulás, az egymás iránti ellenérzések jelképeivé formálódtak. Megosztó szerepüket azonban nemcsak felállításuk, hanem pusztulásuk során is tovább örökítették: mivel romlásukat egyesek győzelemként ünnepelték, mások pedig „a szívükben nem csituló haragtól megsebzetten” kísérték nyomon.

Kivételt inkább csak olyan emlékek jelentettek, mint a pozsonyi régi városháza udvarára költöztetett Rómer Flóris-szobor, Stróbl Alajos műve. Rómer Flóris, a város neves szülőtte a honfoglaló magyarság és a Kárpát-medencében előkerült korai szláv emlékek megmentését hasonló egyszerűséggel pártfogolta, tevékenyen segítve az akkoriban megalakuló régészeti egyletek működését. A historikus (az egykori katolikus főpap mellszobrán a pogány ősi műltra utaló lókoponyákkal díszített talapzat, valamint a *tabula ansatába* foglalt név egyaránt utal a pozsonyi születésű tudós széles körű munkásságára) kompozíció máig megjeleníti azt a gazdag és páratlan történelmi múltat, ami máig fontos kötelékként az itt élő népeket összetartotta az évezredek folyamán.

Szvatopluk pajzsa

Pozsony egyik, felállítása óta sokat vitatott emlékműve az egykori barokk váruddvaron lévő Szvatopluk-szobor. A szlovák szocialista realizmus emblematisztikus szobrászművésztének alkotása a kortárs politika viharaihoz vezet. A 7,8 méter magas bronzszobor felállítása, majd tervezett elköltöztetése körül évekig huzakodtak a szlovák közélet szereplői. A szobor, ugyanúgy, mint alkotójának személye, továbbra is vitatott maradt. A mű végül – bizonyos változtatások után – a helyén maradt, kirántott karddal köszöntve az oda látogatókat vagy éppen az ott dolgozókat. A bronzöntvény talán legtöbbet bíralt részlete a morva király pajzsán lévő kettős kereszt ábrázolása volt. Ján Kulich (figyelmetlenségből vagy konkrét céllal?) ugyanis olyan keresztet formázott meg, mint amilyen a Hlinka-gárda alakulatainak címerében volt. Addig, amíg Jozef Tiso hívei, a kettős kereszttel a kortárs szélsőséges nemzeti ideológiák eszmerendszeréhez kapcsolódóan kívántak egy „sajátosan szlovák” jelképet fabrikálni (ugyanúgy, mint a nyilaskereszttel magyarországi eszmetársai), addig Kulich minden bizonnyal inkább a szlovákság keresztény kötődését szerette volna szimbolizálni. Mindezt megerősítve láthatta a szobor avatásával egy időben kiadott kortárs történelmi munka alapján is, amelyben Szvatopluk olyan európai szintű keresztény uralkodóként jelenik meg, aki sűrűn levelezett a római pápával (Kučera 2010, 159).

Mielőtt azonban a morvák kereszténységére kitérnénk, érdemes röviden azt is összefoglalni, hogy ki is volt Szvatopluk, s mit tudunk személyéről, kereszténységéről.

Szvatopluk, vagy ahogy a források hívják, Zuentibald, Mojmiridahercegként tűnt fel a morva történelemben, a frank évkönyvek kiemelik, hogy 869-ben a frank uralkodó Raszisztzláv unokaöccsét (*nepos Rastizi*) segítette nagybátyja ellenében. A morva fejedelemjelölt, aki felépését megelőzően Raszisztzláv korábbi városában székelte (*urbs antiqua Rastizi*), s amint azt a Metód által az egyháztartományába magával vitt és legendában idézett pápai bulla is jelzi, már a királyi cím elnyerése előtt fontos pozíciót töltött be Moráviában. Zuentibald kalandos úton vált egyeduralkodóvá, ami megihlette a romantikus Ján Hollýt is: 12 énekből álló, hexameterekbe szedett eposza hőseként szerepeltetve megteremtette a morva uralkodó újkori kultuszát. Szvatopluk az eposz kiadását követően a szlovák függetlenség jelképe lett. Igaz, a történelmi kép nem annyira letisztult és idealizált, mint a XIX. századi történelmi tabló. Az azonban tény, hogy Raszisztzláv – aki meg akarta gyilkoltatni unokaöccsét – elfogásában segítséget nyújt Zuentibald is, így nagybátyja száműzetése (és későbbi megvakíttatása) nyomán már nem veszélyez-

tette semmi az uralmát. Karlmann, majd Arnulf kelti franki uralkodók főségét elismerve majd negyedszázadig uralkodott a morvák felett. Kormányzása alatt a morva állam elérte virágkorát és legnagyobb kiterjedését: a cseh területek és a Visztula környéki lengyel vidék egy részét is uralma alá hajtotta. Zuentibald és a frankok kapcsolata azonban nem maradt örökké békés, Morávia korábbi frank kormányzóinak utódai Arnulf támogatásával ellene fordultak, s ez újabb harcokhoz vezetett. A morva fejedelem célja – elődeihez hasonlóan – a függetlenség elérése volt, ezért is támogatta – nagybátyjához hasonlóan – a keresztény miszsiók munkáját. A frank forrásokban – hasonlóan a Metód életrajzában leírtakhoz – nem különösebben tartották jó kereszténynek Zuentibaldot és udvarát, azonban uralkodása alatt már nemcsak a morva előkelők (*principes*), hanem a köznép jelentős része is keresztény lett. Az állami függetlenség azonban ekkoriban összekapcsolódott az egyházi függetlenséggel is, s ez a gyakorlati ok, ami miatt a morva uralkodók támogatták Metód missziós tevékenységét (Váczi 1938, 233). E tekintetben a pajzson lévő keresztábrázolás érthető, habár a fentebb említett szlovák történeti vélemény továbbra is elfogult és túlzóan egyoldalú – de miért éppen kettős kereszt van azon a pajzson?

A kettős kereszt egyaránt megtalálható a magyar és a szlovák címerben, szimbolikáját tekintve egy hosszú jelképes hadakozásnak az ütközőpontja a két nemzet között. A szlovák elképzelések az 1848-as eseményekre mentek vissza, akkor a Szlovák Nemzeti Tanács az ezüstszínű kettős keresztet használta címerként (Krekovičová 2002), majd pedig az 1860-as években erősödtek meg, amikor is az újraéledő nemzeti mozgalom tagjai a szlovák nemzeti memorandum megfogalmazásakor, a császár kibocsátotta októberi diploma kapcsán a kilátásba helyezett széles körű autonómiában reménykedtek (Albrecht 2003, 29). Az ekkor szerveződő nemzeti egyesület a *Matica slovenská* az 1848-as előzmények ürügyén is a kettős keresztet választotta címeréül. Utóbbi választásban a kezdeményező Štefan Moyzes besztercebányai püspök által propagált szláv apostolok kultuszán túl az is közrejátszhatott, hogy így a magyar közjogi gondolkodáshoz is kapcsolódtak. Utóbbi azért érezheték szükségesnek az egyesület alapítói, mert így az esetleges (szeparatizmussal érvelő) magyar politikai vádakkal szemben is védhető jelkép az összetartozást is szimbolizálhatta. A kettős kereszt magyarázatára a szlovák „nemzetébresztő” történetírók részéről ezt követően viszonylag hamar megszületett a jelkép nemzeti olvasata, ami idővel, számos újabb érveléssel kiegészülve, egyfajta Moráviától a korabeli szlávságig megélő folytonosságot hirdetett. A történeti alapot a *Matica* titkáráként tevékenykedő kapucinus szerzetes, František Vít'azoslav Sasinek munkája, majd pedig Peter Kellner-Hostinský 1867-ben megjelent érteke-

zése nyújtotta (Kumorovitz 1941). Munkáik révén meggyökeresedett az elképzelés, miszerint ez a szimbólum Cirill és Metód térítése nyomán a Morva Fejedelemség időszakától a szlovákok nemzeti szimbóluma. Az elképzelés kiterjedt a címer alatt elhelyezkedő hármashalomra is, azt a Tátra, Fátra, Mátra hegységek hármásával magyarázva. Utóbb pedig általánosan elterjedt az a nézet is, hogy a magyar címer valójában a morváktól „örökölte” meg a hármashalmot és a kettős keresztet is, összekapcsolva azt a morva „utódállamiság” (és egyfajta szlovák államiság) meglétének bizonyítékával, amit az Árpád-kori dukátus, majd Csák Máté uralma örökölt át a későbbi századokra. A XIX. századi nemzeti törekvések múltba vetítésével érvelő szlovák szemléletet a magyar és a cseh történetírás is részletesen tárgyalta, „jámbor vágyak” közé sorolva a fentebbi magyarázatokat (Ivánfi 1869, Kumorovitz 1941). A kettős kereszt morva meglétét igazoló, adatolható ikonográfiai bizonyíték máig nem ismert. Hasonlóan a morvákhoz, az Árpád-kor korai időszakában a magyaroknál sem adatolható a kettős kereszt használata. Szent István és utódai érméin egyaránt a latin kereszt figyelhető meg (Huszár 1979, 31–38; Kovács László 1997). A latin kereszt ábrázolása látható az első magyar királyi pár reprezentatív ajándékán, a Szent István és Gizella által keleti selyemből készíttetett liturgikus ruhán, a fehérvári Boldogasszony-bazilika harang alakú *casuláján* is (Szilárdfy 1996, Tóth 2000). Latin kereszt a ma Bajorországban őrzött – a magyar királyi udvar megrendelésére csinált – úgynevezett Gizella-kereszt is, ami az első magyar királyné anyjának, burgundi Gizellának regensburgi sírjához készíttetett (Kovács Éva 1998, Trogmayer–Visy 2000). A felsorolt példák mind azt mutatják, hogy a magyar királyi szimbolikában ekkor még nem volt jelen a kettős kereszt szimbóluma. A bizánci háttérű kettőskereszt-relikviák azonban már ekkor sem lehettek ismeretlenek a Kárpát-medencében. Erre utalnak azok a források, melyek egy II. Bazileosz császár által adományozott keresztrelikviáról tesznek említést, amire a későbbi Árpád-házi uralkodók is tisztelettel tekintettek (Szilárdfy 1996, 67–68), a legkorábbi kettős keresztet azonban csak a XII. századból ismertek a Magyar Királyságból (Kovács Éva 1978, 44, 46).

A szimbólum a IX–X. században a bizánci területeken volt általános, ahol a talapzatra állított kettős kereszt a Szent Ilona (Helena) által megtalált jeruzsálemi Szent Kereszt-ereklyét (Crux Vera) jelképezte, amelynek a felső keresztszára a felirattáblát jelképezte. Megjelenése Nyugat-Európában (VII. Benedek ezüstdénárán vagy Ludolf magdeburgi érsek pénzén) azonban azt is jelezte, hogy a szimbólum nem volt ismeretlen a X–XII. században a nyugati területeken sem. A bizánci hatalom feletti isteni áldást jelképező szimbólum csak a Komnénoszok udvarában nevelkedő későbbi magyar uralkodó, III. Béla hazatérését és ura-

lomra jutását követően került át a magyar uralmi szimbolikába, és vált a XII. századtól egyre általánosabb jelképpé (Székely 1989).

A korai Magyar Királyságban tehát a Szent Kereszt kultusza kevésbé volt szervesült része a magyar uralkodók hatalmi reprezentációjának (a székesfehérvári *casulán* is az egyes alakok kezében tartott *globus*okon vagy pixisen jelenik meg a latin kereszt). Amint arra Gerics József és Ladányi Erzsébet, majd Kovács László és Marosi Ernő kutatásai is utaltak, az István kezében feltűnő lándzsajelvénnyel, amely a korabeli közép-európai királyságok akkoriban általános uralmi jelvénye volt, fejezhette ki a király uralkodásának isteni megerősítését. A kereszttel ellentétben ez a jelkép megjelent a korai pénzekben is (Gerics–Ladányi 1991, Kovács László 1997, 57), aminek szimbolikája nemcsak a Magyarországon, hanem a III. Ottó idejében készült, Aachenben őrzött *Liuthar-evangelárium* egyik képén is fennmaradt (Fried 2001), használatának hátterében pedig az Ottó-kori *Renovatio Imperii* gondolat húzódott meg. Azonban, mivel az ereklye lándzsa jelképét az Ottókat követő Száldinasztia időszakában egyre inkább a császári kegyből kapott investitúrával (ezáltal pedig az adományozott vazallusi függésével) hozták kapcsolatba, e jelkép kikerült az uralmi szimbolikából (Marosi 2002, 28). Visszatérve a kettőskereszt-ábrázolásokhoz, látható, hogy olyan jellegű folyamatossága, mint amit a romantikus szlovák kutatás elképzelt, sem a morva, sem a magyar emléktárgyak alapján nem adatolható.

A hármashalom magyarázatát szintén Kumorovitz L. Bernát fejtette ki legrészletesebben a magyar kutatásban. Véleménye szerint e szimbólum korai formája a kettős keresztet kapcsolódik, a keresztet ugyanis gyakran egy talapzathoz kötve ábrázolták. Talapzatként a magyar heraldikában először a koronát használták, majd feltűntek a geometrikus és a félkörívű talapzatok is. Maga a hármashalm (vagy lóhereív ~ *Kleeblattbogen*, ahogy a heraldikában gyakran nevezték) a gótikus mérművek gyakori eleme, s mint ilyen a XIII. századi heraldikában számos helyen feltűnt (a Magyar Királyságban először II. András érmein), majd az alakzat megjelenése a sírköveken (helyenként talán az egykori Golgotára is utalva) már ekkor Európa-szerte elterjedt. A hármashalom e gótikus „divat” hozományaként végül az Anjou-időszakban vált általánossá a magyar uralkodói címerhasználatban. Az alakzatnak azonban ekkoriban még nem volt széles értelemben vett általános szimbolikus tartalma, amit jól jelképez az is, hogy a késő középkori munkák is mint „hármashegy” vagy mint „zöld halmot” említik, minden azonosítás nélkül. Először egy portugál jezsuita szerzetes, Ant3nio Macedo azonosította a három halmot a Tátrával, Fátrával és a Mátrával; később Koller József, Timon Sámuel, majd pedig a szélesebb kortárs heraldikai irodalom általánosan elfogadta ezt az értelmezést, s ezt a feltétele-

zést vette alapul a későbbi szlovák nemzeti magyarázat is (Kumorovitz 1934; Bertényi 1983, 78–80).

A fentebbi hosszas fejtegetések talán jól bizonyítják, hogy a magyar címer egyes elemei nem hirtelen, egyik pillanatról a másikra alakultak ki, jelentek meg a magyar állami szimbolikában, hanem lassan, évszázadok során formálódtak azzá, ahogy ma ismerjük őket. Mindebből adódóan nem támasztható alá az sem, hogy a Morva Fejedelemség idején e szimbólumok bármelyike meglelt volna ezen állam szimbólumrendszerében. A morvák pénzt nem vertek, címerek, hatalmi jelvények nem maradtak fenn egy morva uralkodótól sem, így ottani meglétüket nem lehet kimutatni. Az a feltételezés sem állja meg a helyét, hogy (egy vélt folyamatosságra hivatkozva) ezek az elemek az Árpád-házi szimbólumok alapján visszavezethetők lennének egy korábbi időszakra; az Árpádok használta szimbólumok és uralmi jelvények jól dokumentálhatók, azokról számos és sokrétű forrás maradt fenn, s így jól látható ezen elemek viszonylag kései, XII–XIII. századi első feltűnése, majd fejlődése. Ján Kulich lovas szobráról azonban (részben a kormányzat számára kényelmetlen Szlovák Testvériség által rendezett felvonulások miatt) időlegesen eltűnt a kettős kereszt, s azt egy „pajzsdudor” takarja el, így téve „interaktívva” az alkotást.

Ciril és Metód ajándékai

„Elküldtük hát hozzád azt, akinek az Úr megjelentette a mondott betűket, e tiszteletre méltó, igazhívő és nagyon tudós Filozófust. Ím fogadd el e minden aranyból és ezüstből, drágakőből és mulandó javaknál becsesebb ajándékot.” (F. Kováts 1978, 62.) Konstantin *Pannóniai legendájában* e szavakkal ajánlotta III. Mihály császár Rasztiszláv morva uralkodó figyelmébe a misszió idején 36 éves Konstantint. A thesszalonikéi szerzetes testvérével érkezett Bizáncból a morvákhoz, hogy segítse a fiatal állam vezetőjének azon törekvését, hogy önálló egyház kialakításával megerősítve szuverenitását szakítson a frankoktól való függéssel.

Bizánc „ajándéka” 863-ban érkezett meg Rasztiszláv udvarába, minden bizonnyal egy nagyobb küldöttség tagjaiként. A testvérpár moráviai tevékenysége alapvetően változtatta meg a szláv kultúrát, elég csak az általuk megalkotott új írásrendszert említeni, amit később glagolitának neveztek, s az egyházi szláv liturgia kialakításával megteremtették a szláv vallásosság alapjait. Munkásságuk kulturális jelentősége vitathatatlan (H. Tóth 2003),

Az utolsó szobor a szláv apostolok moráviai megérkezését ábrázolja. E szobor első életnagyságú példánya, Ludmila Cvengrošová alkotása, ma a nyitrai vár előtt található. A műalkotás ma a város egyik jelképe. Később epoxigyantából való másolatát felállították Pozsonyban, a moráviai misszió 1150. évfordulóján rendezett állami ünnepség alkalmával, nagyméretű párját homokból is megalkották (ez utóbbit a cseh Radovan Zivny készítette) a város központjában, míg a szerzetesek zalavári látogatásának emlékéül Magyarország egyik leggazdagabb és legjelentősebb IX. századi lelőhelyén formálódó emlékparkban is elkészült a bronzszobor nyitrainál kisebb másolata (ami szintén Cvengrošová műhelyéből származik). A szobrász alkotásai a kortárs szlovák képzőművészet kiemelkedő, sok helyen felismerhető reprezentánsai (Szlovák Nemzeti Bank előtti alkotása, Alexander Dubček büsztje vagy Rasztisláv szobra Dévényben), de kisplasztikái, kerámiái, medalionjai is a művészről sokrétűségét mutatják (Kolník–Kolníková–Vladár 2010).

Az említett szobor, eltérően a barokkos vagy minimalista Cirill–Metód-emlékművektől, historizáló formában az egykori történelmi hitelesség felélesztésére törekszik. Az alkotás minden bizonnyal azt a jelenetet ábrázolja, amikor a szlávok apostolai megjelentek a morva udvarban. A fiatalabb testvér, Konstantin – vagy amint a legendák nevezik, a Filozófus – áll az előtérben, jobb kezével áldást oszt, baljában pedig egy korpusszal díszített könyvet tart, mögötte több mint tíz évvel idősebb bátyja, Metód, aki pedig egy elefántcsont pixist tart a bal kezében.

A könyv minden bizonnyal egy *Biblia*, ami egyszerre utal a szláv apostolok írásalkotói és fordítói tevékenységére, míg a pixis küldetésük eredőjére, Bizáncra. A könyvön lévő korpusz és az elefántcsont doboz konkrét tárgyi emlékekre vezethető vissza, melyek mégis érdekes kapcsolatokra világíthatnak rá.

A szobron a könyv fedőlapján, a korabeli *Szentírások* hagyományát követve, díszítés látható: egy Krisztus-ábrázolás. A Megváltó kerek arcán szakáll, testét *colobium* fedi, aminek a szélén a ferde rovátkolás az egykori ruha szegélyét jelzi. A jelenet egyértelműen nem Krisztus imáját, hanem keresztre feszítését jelzi, erre utal a széttárt tenyereken jelzett szögek nyoma is. Az ábrázolás ötlete azonban egy konkrét tárgyról származik. A ma Csehország területén fekvő Miklučice az egykori Morávia központjainak egyike (Schulze-Dörrlamm 1995; Poláček 1996), és – több mértékadó szakember véleménye szerint – ez lehetett a Mojmiridák uralmi központja is. E lelőhelyen ástak ki az erődítésen belül a feltárások során egy ezüst mellkeresztet, melynek előoldalán a fent említett szoborrészlet előképe látható. A 4,1 centiméteres kereszt a lelőhely bazilikájától délre, egy konkrét objektumhoz nem köthető feltárási rétegből került elő. A kutatók feltételezték, hogy eredetileg

egy sírhoz tartozhatott, amit megbolygattak (Klanica 1995, 212; Poláček 2000). A kereszt kapcsán az emléket részletesen elemző munkák több esetben is hangsúlyozták ugyan, hogy az ábrázolás számos eleme (a *colobium* kialakítása és mintája, a korpusz ábrázolásmódja) keleti-bizánci hatásokkal is kapcsolatba hozható, azonban Krisztus fejének maszk-szerű ábrázolása és arcvonásai az ír-skót lelkiségből táplálkozó angol-szász térítés kulturális hatásaként értékelhetők. Ezek a vizsgálatok végül egyértelműen a tárgy nyugati jellegzetességeit helyezték előtérbe, mivel a bizánci vonatkozások lényegesen általánosabbak, és a kortárs nyugati emlékeken is megjelentek (Schulze-Dörrlamm 2003). A nyugati kapcsolat mellett szól az is, hogy a Mikulčicén talált kereszt legközelebbi formai párhuzama a mainzi klarissza kolostorból ismert (Poulik 1975, 124; Klanica 1995, 214; Poláček 2000). Ha a kereszt nyugati típusú, akkor viszont kérdés, hogy miért ez került fel a Konstantin-szoborra? A művész talán azt a történeti álláspontot akarta ezzel jelezni, hogy Konstantin és Metód moráviai missziójuk során a helyi latin rítusú hagyományt is felhasználta a térítés és a tanítás során (H. Tóth 2003, 100–101)? Vagy a szobrász a későbbi pápai döntésre akart utalni, amikor II. Adorján engedélyezte a szláv nyelvű liturgiát (Grünbart 2013, 355)?

Összefoglalás

Talán e pár példa is jól mutatja azt a gyakorlatot, ami tágabb korszakunk és tágabb régiónk történeti szobrászatának markáns irányvonalát jellemzi. A kiemelt példák egy szűkebb területről valók ugyan, de természetesen továbbiak is említhetők lennének Bulgárián keresztül Oroszországon át, akár a mai Magyarorszáig. Mindegyik államnak megvannak a maga „Svatooplukjai, Pribinái” és hasonló emlékművei.

Nem egy helyi jellegzetességről, hanem egy tágabb és jóval szélesebb körű, értelmezési nehézségekkel terhelt kérdésről van tehát szó. Hiszen a múlt romantikus olvasatai némely esetben olyan művészi gondolatársításokkal találkoznak, amelyek torzítanak a valós történeti képen. Így e műalkotások sugallta egykori múlt és a tényleges történeti valóság eltávolodik egymástól, s eltérő világokat hoz létre. Az előbbi jelenségből pedig olyan történelmi mítoszok kapnak újabb megerősítést, melyekhez képest a valóság teljesen másként fest. E mítoszok így, kimondva, kimondatlanul, „létező” narratívákként kerülnek át a „köztudatba”, s eközben elfelejtődik mítosz voltuk, mialatt több esetben (is) politikai érvként szerepelnek a kortárs történelemcsinálók eszköztárában. Ily módon fognak össze egyes politikusok az egyfajta

történelemszemléletet képviselő művészettel, hogy adott esetben alternatív múltat adjanak koroknak és eszméknek. Ezen összefogás során a művészek gyakran a „művészet szabadságára” hivatkozva ragaszkodnak elképzeléseikhez, miközben a megrendelők éppen a „valóságos”, „meg nem írt történelem” így kimondott formájára utalnak, hogy miért is van szükség ezekre az alkotásokra. Nem szabad azonban elfelejtkezni arról sem, hogy ezek az így megálmodott mítoszok sokszor az „apróságokon” lepleződnek le, hiszen e múltteremtés nagyvonalú, nem fordít gondot olyan kérdésekre, melyek részleteire például éppen az ábrázolt régi tárgyak ismerete nyújt(hat) magyarázatot. E jelenség azonban már nem csak a kortárs gyakorlatnak volt része, így történt ez egy évszázaddal korábban is, amikor is Jóna András nyíregyházi főorvos és régész írt szellemes kritikát Munkácsy Mihály festményéről, a *Honfoglalásról*:

„Ha akkor, midőn ezt a képet festette, tudomása lett volna azon honfoglalási leletekről, biztosan nem adott volna Árpádnak talpa alá olyan XV-ik századbeli koppantó tálczához hasonló kengyelt, mint a milyent Marokkóban ma is használnak, – nem függesztett volna oldalára olyan kardot, a milyeneket 1847-ben a jurátusok viseltek, nem adott volna az üdvözlő tömegnek markába bütykös fokú török szablyákat, nem hordoztatta volna a lófarkkal díszített lándzsákat, alkalmazta volna azon számtalan ruhát díszítő ékszereket is, melyek közül a mi kis szerény muzeumunk is őriz.” (Jóna 1900, 2.)

Ezen alkotásokkal mindaddig nincs baj, amíg szemléltői észben tartják, hogy amit ábrázolnak, azok mítoszok, és nem akarják bennük az egykori valóságot látni. Ellenkező esetben szembesülhetünk Tamási Áron sokszor és sokat idézett figyelmeztetésével: „Aki nem ismeri múltját, nem értheti a jelent, amely a jövőnek hordozója.”

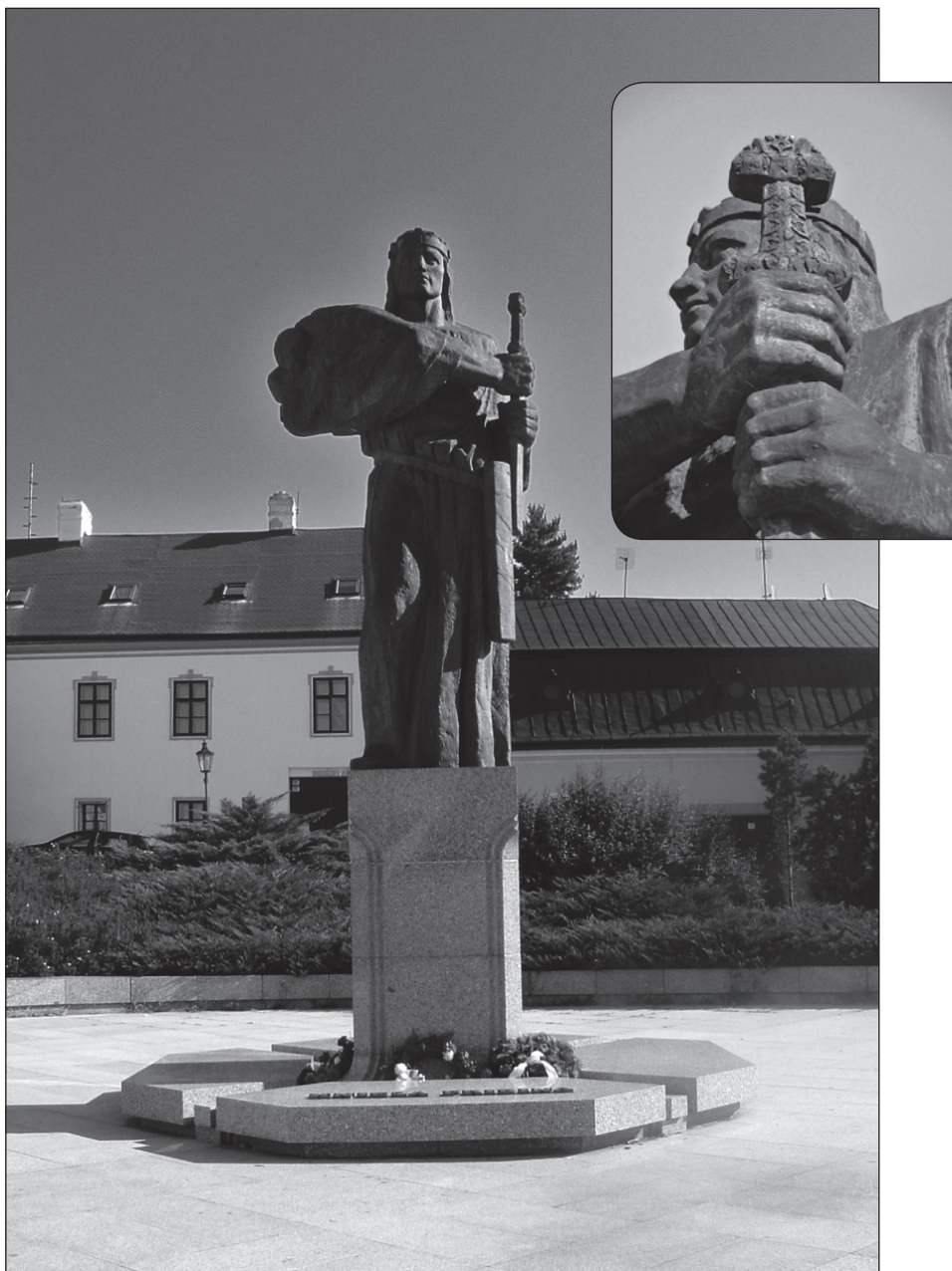
Irodalom

- Albrecht, Stefan 2003: *Geschichte der Großmähren Forschung in den Tschechischen Ländern und in der Slowakei*. Prága, Slovanský ústav AV ČR.
- Bertényi Iván 1983: *Kis magyar címertan*. Budapest, Gondolat.
- Bóna István 1984: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In Székely György (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben. I. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig 1*. Budapest, Akadémiai.
- Danczi, Villebald 1942: A pánszlávizmus első költői megjelenése. Kollár János Slávy dcerája. *Pannonhalmi Szemle*, 17., 1942/2., 115–128.
- Danczi, Villebald 1943: Hollý János Swatoplukja. *Pannonhalmi Szemle*, 18., 345–352.

- Engel Pál – Feld István 1994: Dévény. In Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, Akadémiai. 167–168.
- Fodor István 1994: Leletek Magna Hungariától Etelközig. In Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel 1*. Budapest, Balassi. 47–65.
- Fried, Johannes 2001: *Otto III und Boleslaw Chrobry*. Stuttgart, Steiner.
- Gerics József – Ladányi Erzsébet 1991: A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. In E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László (szerk.): *Unger Mátyás emlékkönyv*. Budapest–Eger, MTA Történettudományi Intézet – Heves Megyei Levéltár. 7–14.
- Grünbart, Michael 2013: Missionen in Byzanz. In Stiegemann, Christoph – Kroker, Martin – Walter, Wolfgang (szerk.): *Credo. Christianisierung Europas im Mittelalter*. Paderborn, Museum in der Kaiserpfalz und Städtische Galerie Am Abdinghof. 350–357.
- Huszár, Lajos 1979: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Budapest–München, Corvina–Battenberg.
- Ivánfi Ede 1869: *A Magyar Birodalom vagy Magyarország részeinek címerei*. Pest, Rudnyánszky (reprint: uő 1989: *Magyarország címerei*. Budapest, Maecenas).
- Johnson, Paul 2007: *A modern kor. A huszadik század igazi arca*. Budapest, XX. Század Intézet.
- Jósa András 1900: Csevegés muzeumunk érdekében. *Nyírvidék*, 21., 1900/8.
- Kiliánová, Gabriela 2002: Mýtus hranice: Devín v kolektívnej pamäti Slovákov, Maďarov a Nemcov. *Historický časopis*, 50., 2002/4., 633–650.
- Kiliánová, Gabriela 2006: A határmítosz: Dévény vára. 2000, 18., 2006/12., 64–73.
- Klanica, Zdenek 1995: Křížky z 8.–9. století v Mikulčicích. *Pravěk*, 3. (1993), 211–215.
- Kolník, Titus – Kolníková, Eva – Vladár, Joze Ludmila 2010: *Cvengrošová a dávne Slovensko (medaily, reliéfy, sochy)*. Eperjes, Vydavateľstvo Michala Vaška.
- Kovács Éva 1978: *Árpád-kori ötvösség*. Budapest, Corvina.
- Kovács László 1997: A kora Árpád-kori pénzverésről. *Varia archaeologica Hungarica*, 7.
- Kovács Éva 1998: *Species Modus Ordo*. Budapest, Szent István Társulat.
- F. Kovács Piroska (ford.): *Pannóniai legendák. Cirill és Metód szláv apostolok élete*. Pozsony–Budapest, Madách–Európa.
- Krekovičová, Eva 2002: Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku. Náčrt slovenskej mytológie na prelome tisícročia. *Slovenký národopis*, 50., 2002/2., 147–170.
- Kučera, Matúš 2010: *Kráľ Svätopluk*. Martin, Matica slovenská.
- Kumorovitz L. Bernát 1934: A magyar címer hármashalma. *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, 4., 74–92.
- Kumorovitz L. Bernát 1941: A magyar címer kettőskeresztje. *Turul*, 55., 45–62.
- Lipták, L'ubomir 2000: *Száz évnél hosszabb évszázad*. Pozsony, Kalligram.
- Marosi Ernő 2002: Művészettörténeti megjegyzések Szent István lándzsa-attribútumához. In Hausner Gábor – Kincses Katalin Mária – Veszprémy László (szerk.): *Acta Musei Militaris in Hungaria*. 4. „Kard és koszorú”. *Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum. 27–32.
- Plachá, Veronika – Hlavicová, Jana 1996: Devín v 9. storočí. In Marsina, Richard – Ruttkay, Alexander (szerk.): *Svätopluk 894–1994*. Nyitra, Archeologický ústav SAV. 167–174.
- Poláček, Lumír 1996: Zum Stand der siedlungsarchäologischen Forschung in Mikulčice. In Staňa, Cenek – Poláček, Lumír (szerk.): *Frühmittelalterliche Machtzentren in*

- Mitteleuropa: mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung.* Brno, Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno. 213–260.
- Poláček, Lumír 2000: Brustkreuz mit Christusdarstellung. In Wieczorek, Alfred – Hinz, Hans-Martin (szerk.): *Europas Mitte um 1000 III.* Stuttgart, Theiss.
- Poulik, Josef 1975: *Mikulčice: sídlo a pevnost knížat velkomoravských.* Prága, Academia.
- Schulze-Dörrlamm, Mechthild 1995: Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen. Zentralmuseums Mainz*, 40. (1993), 557–620.
- Schulze-Dörrlamm, Mechthild 2003: Der rekonstruierte Beinkasten von Essen-Werden. Reliquiar und mutmaßlicher Tragaltar des hl. Liudger aus dem späten 8. Jahrhundert. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen. Zentralmuseums Mainz*, 49. (2002), 281–363.
- Štefanovičová, Tatiana 2000: Devín und Pressburg (Bratislava) – zwei bedeutende Burgen des Frühmittelalters and der mittleren Donau. In Wieczorek, Alfred – Hinz, Hans-Martin (szerk.): *Europas Mitte um 1000 I.* Stuttgart, Theiss. 327–329.
- Székely György 1989: A kettős kereszt útja Bizáncból a latin Európába. In Ivánfi Ede: *Magyarország címerei.* Budapest, Maecenas (reprint). 107–128.
- Szilárdfy Zoltán 1996: A kettős kereszt. Kultusz és szimbólum Kelet és Nyugat között. In Hofer Tamás (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei.* Budapest, Balassi. 67–76.
- Szőke Béla Miklós 1994: morvák. In Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest, Akadémiai. 467–468.
- Szőke Béla Miklós 2013: *Pannónia a Karoling-korban.* Budapest (nagydoktori értekezés kézírata), <http://real-d.mtak.hu/id/eprint/541>, utolsó letöltés: 2014. október 15.
- Thaly Kálmán 1898: *Az ezredévi országos hét emlékoszlop története.* Pozsony, Wigand.
- Tóth Endre 2000: *A koronázási jogar és palást.* Szeged, Agapé.
- Undset, Ingwald 1890: Egy turóczmegyei leletről. *Archaeologiai Értesítő*, 10., 1890/2., 164–167.
- Trogmayer Ottó – Visy Lilla 2000: *Gizella-kereszt.* Szeged, Agapé.
- H. Tóth Imre 2003: *Cirill-Konstantin és Metód élete és működése.* Szeged, Bába.
- Váczai Péter 1938: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. In Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I.* Budapest, MTA. 215–265.

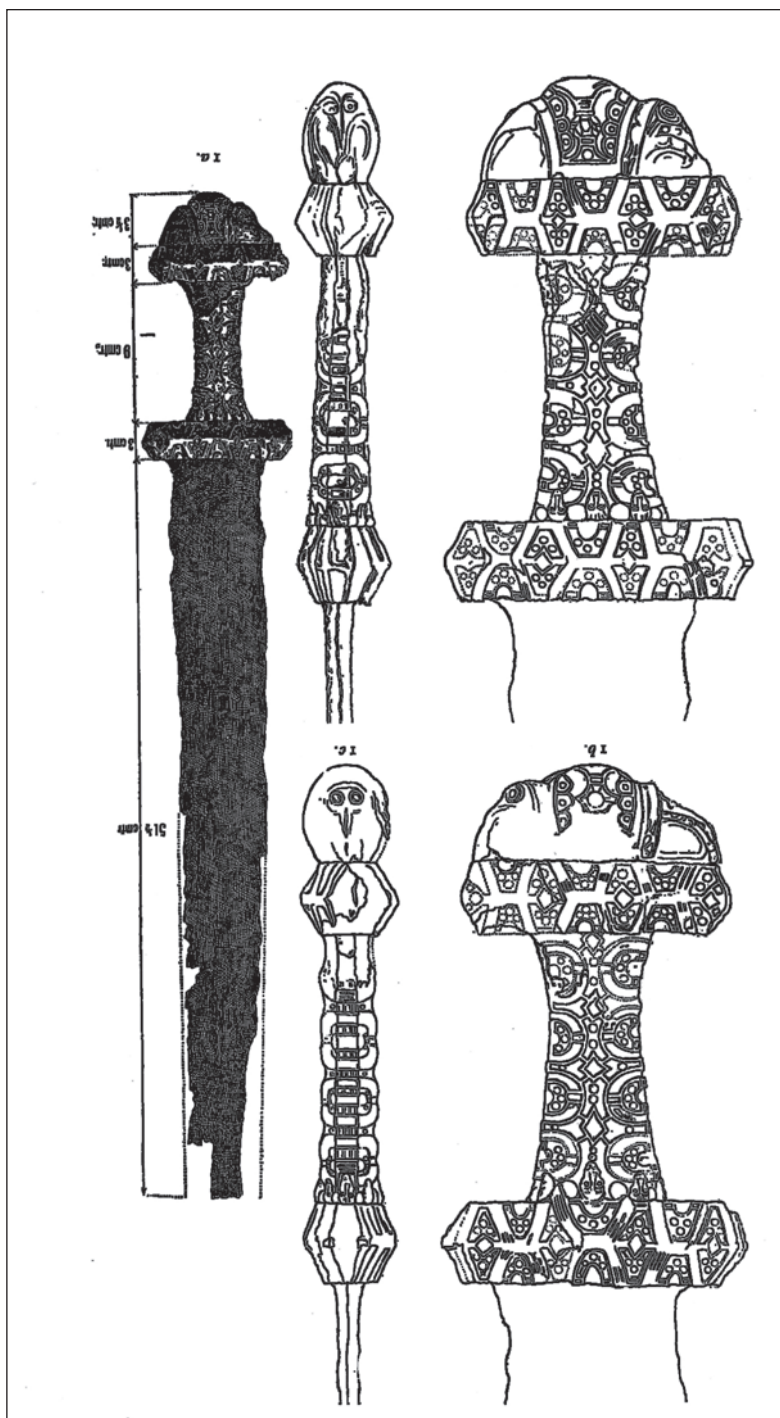

Pribina szobra Nyitrán, kezében a karddal

A blatnicai kardot mintázó
bronzszobor Nyitra
belvárosában

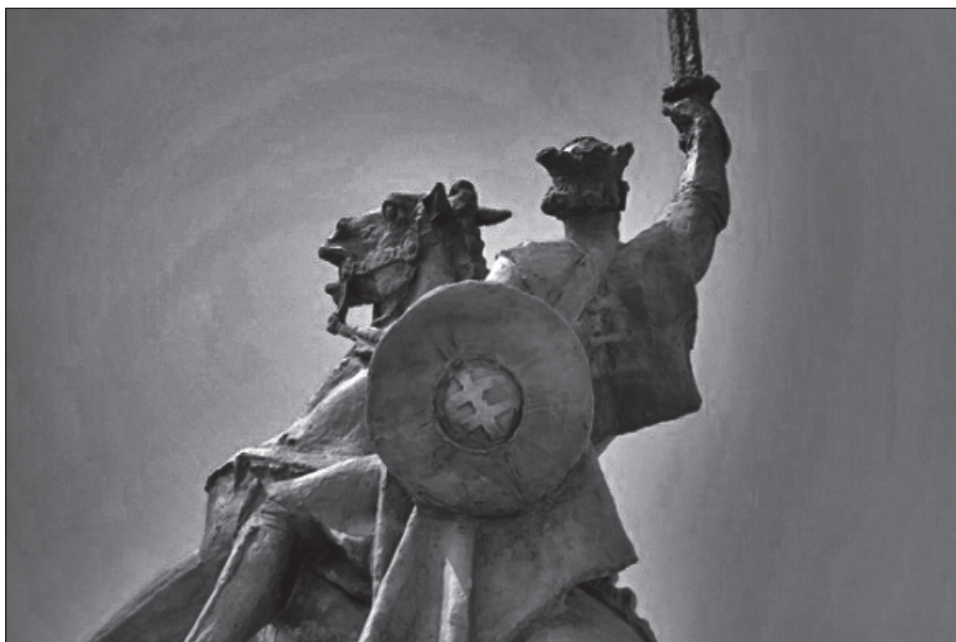
A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött blatnicai kard rajza

Egykorú kép a millennium idején felállított dévényi emlékműről

A dévényi várrom napjainkban

A pozsonyi Szvatopluk-szobor az eredeti kettős keresztos címerrel díszített pajzzsal

A Szvatopluk-szobor a kettős keresztos címerű pajzs átalakítása után

Cirill és Metód szobra a nyitrai várban

A Mikulčice lelőhelyről származó ezüst mellkereszt

Az Állami Biztosító a Kálvin téren, Budapesten 1976-ban ©Fortepan/Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény